

թիւնից ու բարօրութիւնից է միայն:— Եւ թէ ամեն սրտերը վառվում են քաջութեան սուրբ կրակով և հայրենեաց սիրոյն անձնանուիրութիւնով: Եթէ որ ամեն մի մարդ օրինակ է առ իւր իւր մեծաւորներին և իշխաններին՝ հնազանդ լինելու, իւր եղբայրներին հաւատարիմ, նրանց հետ միաբան ու հաշտ ապրելու իրանց ներքին կեանքի մէջ, ընտանեկան կեանքի մէջ էլ օրինակ է տալիս աշխատասիրութեան և վարք ու բարքի անսայթաք և անթերի մաքրութեան, ամենքն էլ փրկուած են:

Աստուած իմ և երկնաւոր Թագաւոր, որ Գո արած դատաւորներիդ մէջ մեծ ես, Գո մեզ համար սահմանած վիճակների մէջ էլ իմաստուն և բարերար, երանի կլինէր թէ, որ բաւակսն, իմաստուն և բաւական քաջասիրտ լինէի և օրինակ լինէի որդիներին արդարութեան, ազնուասրտութեան և քաղաքական առաքինութիւնների: Ո՛հ, Գո շնորհքիցդ և օգնութիւնիցդ մի զրկիր ինձ, որ իմ կամքս ապարդիւն ու մեռած կամք չլինի ու չմնայ: Գո սուրբ հոգւոյ զօրութիւնը կեանք ու կենդանութիւն տայ ինձ ամեն մի բարի բանի համար: ամէն:

Գ. Ե. Ա.

ԿՐՕՆԻ ԴԱՍԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ

Միական — էկեղեցական — հասարակեամբ:

Նոր ծրագրով կրօնաւոյցի վերայ դրվում է խիստ մեծ պարտաւորութիւններ, որ և միայն այն ժամանակ կը կորոզանայ կատարել, երբ որ լաւ հասկանայ, թէ ինչ տարբեր դիրք ունի կրօնը միւս բոլոր ուսմունքների կարգի մէջ: Եթէ ուսուցիչը աւանդում է մի ուրիշ աւարկայ՝ զոր օր. լեզու, թուաբանութիւն, երգեցողութիւն կամ այլ ուսմունք, նա այնպիսի բան է աւանդում աշակերտին, որ նորան տակաւին յայտնի չէր, որ իսկապէս նորա խելքի ու մտքի համար անծանօթ նորութիւն է: Այս տեղ գլխաւոր խնդիրն է հասարակել, այսինքն հաղորդել նոր տեղեկութիւն, նոր հմտութիւն, նոր կանոն,

մատչելի անել և մերձեցնել աւանդելի նիւթը աշակերտի հասկացողութեան: Հարստացնել սորա ունեցած գաղափարների և ծանօթութեանց պաշարը: Բայց կրօնը չը պէտք է համարուի բոլորովին նոր և օտար առարկայ մանկան համար. նորա հոգեկան կենտոց մէջ չեն պոկաթում հաւատոյ և բարոյական սերմերը: Աստուծոյ պատկերը արգէն տպաւորած է նորա հոգու մէջ, որի պատուէրները նա հասկանում է իւր մատաղ իղձի ազգութենէն ու ծննդեան օրից նա սնուել է բարեպաշտ ծնողաց դաստիարակութեամբ քրիստոնէական ոգով և բաւական ընտելացած է քրիստոնէական ծեսերին և բարեպաշտական սովորութիւններին: Աւուրցչին մնում է միայն, որ մանկան հոգու մէջ սերմանած հաւատը սուելի բարգաւաճեցնէ, և ծաղկեցնէ, նորա բարոյական և կրօնական զգացմունքը ողջախոհ կերակրուի սնուցանէ և զարգացնէ, նորա միտքը պարզէ և լուսաւորէ, այսինքն հասկացնէ այն՝ ինչ որ նա ուրիշներին նայելով և անգիտակցաբար նմանելով է կատարում: Հետեւապէս ուսուցչի գլխաւոր խնամքը այն չի կարող լինիլ, որ կուտակէ և շատացնէ աւանդելի ծանօթութիւնները, այլ այն, որ նորա ամէն մէկ դասից՝ իւր աշակերտը վաստակէ մի բարձր միտք, մի ազնիւ զգացում դէպի կրօնը, մի առաքինի ձգտում, որով որ հնար կը լինի մանկան բարոյական և կրօնական շինութեան հաստատութիւնը: Մասնաւորեմբ այս խնդիրը ըստ բաժանմանց և դասատանց:

Ա. Բ. և Գ. Բաժանմանի կամ Առաջին դասարան.

Մրագրից յայտնի է, թէ այս դասատան մէջ մանուկները կրօնից սովորում են՝ ա) աղօթքների, շարականների, և այլն բերան սերտելով, բ) եկեղեցական տօների բացատրութիւն հանդերձ ընթերցանութեամբ ի Ս. գրոց, գ) եկեղեցու մասանց, զարդերի և զգեստների մասին կարեւոր տեղեկութիւնների, դ) պատարագի արարողութիւն:

Երբ որ ուսուցիչը սերտել է տալիս գրոց բարբառով շարագրած աղօթք կամ մի հատուած շարականից, երգերից, Դրեղիքից,

նա միայն չը պէտք է աշխատէ, որ մանուկները անգիր անեն բառերը և քաղեն լոկ նոցա արտաքին իմաստը, այլ նա պէտք է գաւթեցնէ մանկանց մէջ հէնց այնպիսի Բարեպաշտական «գի», որի արտայայտութիւնը կազմում են նոյն իսկ ուսանեալի բառերը:

Այսպէս էլ եկեղեցական տօներին պատշաճ Սրբադան և ազգային էկեղեցական պատմութեան կողմերը սուսնդելիս՝ ուսուցիչը չը պէտք է շատանայ լոկ միայն պատմական իրողութիւնները ծանուցանելով, այլ որքան որ հնարաւոր է՝ ցոյց տայ նոցա նշանակութեանը՝ քրիստոնէական հաւատոյ կամ մեր փրկութեան շինութեան համար: Այս ձևով կը բացատրուին նաև եկեղեցու մասերը, զարդերը և այլն, զոր օր. սեղանը (զատկի պատարագ), սկիհը (խորհրդաւոր ընթրիք), աւազանը (Քրիստոսի մկրտութիւն) և այլն:

Հաւասար կանգնակի և «բիշ պատմութեան» բացատրութեան ժամանակ՝ նա պէտք է ցոյց տայ նոցա սերտ կապը մարդկային ազգի բարեպաշտութեան հետ, որքան որ այս հասկացնել կարելի է արդէն մանուկներին յայտնի եղած սրբազան և ազգային եկեղեցական մանր պատմութեանց իմաստներով, արտայայտութիւններով, կամ պէտք է նոյն պատուէրները լուսաբանուին նոյն իսկ մանկանց բարոյական կենցաղաւարտութեամբ, որքան սր այս վերջինը երևում է իրանց աղօթելու սուրբութիւնից, վարդից, ներքին խղճի շարժումներից և բարեպաշտական զգացումից:

Այդ բոլոր մասերում դասաւորութեան էզանակն վերաբերեալ գլխաւոր հրահանգը այս պէտք է լինի.

1) Աղօթք, շարական և մեղեդի (կամ սոցա ծաղկաքաղը) դիւրամատչելի աշակերտաց, սերտիլ տալուց առաջ՝ ուսուցիչը պէտք է բացատրութիւններ տայ զրոյցի ձևով, այնպէս որ մանուկի համար դա մի նախադուռ լինի այն բովանդակութեան գլխաւոր իմաստի մէջ լաւ թափանցելու համար, որը որ նա պատրաստ է անգիր սերտելու, ուր ուսանելի աղօթքը կամ միւս յիշատակած հատուածները ինքնին պէտք է բոլորն զրուցատրութիւնից, որպէս նոցա բնական հետեւումը: Այս աւել-

ոակ զրոյցների Նէ-Ն պիտի համարուին կամ մանկական և ընտանեկան կեանքից առնուած դէպքեր, կամ սրբազան պատմութեան և սրբոց վարուց փոքրիկ պատմութիւններն, իսկ նոյն իսկ սերտել Կապուայէս պէտք է կատարուի. Ա) ուսուցիչը համապատասխան կոորը ամբողջութեամբ կարդում է ի հարկէ իմաստալից առաջանութեամբ և անարուեստ ջերմ՝ զգացմամբ. Բ) ցոյց է տալիս գլխաւոր շեշտելի իմաստները. Գ) բացատրում է գծուար ըմբռնելի բառերը և դարձուածհերր, բայց աւելի ամբողջ նախադասութիւնները՝ քան ամէն մէկ նուրբ մանրամասնութիւնը, այսինքն թարգմանում է գլխաւոր իմաստը և ոչ թէ բառացի. Դ. բազմայեղանակ հարցափորձ է անում ուղղելու համար, թէ արդեօք աշակերտները հորջան ճշտութեամբ են ըմբռնել թէ զրոյցի նիւթը և թէ սերտելու հատուածի բառերն ու ասութիւնները. Ե) Հարցմունքները հետզհետէ աւելի ընդհանրացնում, ամփոփում և համակարգում է. Զ) այսպէս ամէն մէկ մաս նախապատրաստուելուց յետոյ՝ ինքը կրկին անգամ մի և նոյն մասը արտասանում է և իւր ասութեան օրինակով աշակերտներին սերտել է տալիս Կապուայէս. և վերջապէս ամենայն յոջորդ մաս՝ միշտ նախընթացի հետ ևս միացնելով՝ ամբողջ նիւթի սերտելուն լրումն է տալիս. Է) Գործը այսպէս դիւրացնելուց յետոյ միայն՝ ուսուցիչը կարող է պատուիրել աշակերտներին, որ իրանց ուսածը այնուհետեւ աւելի լաւ կրկնեն Նա Կապուայէս այնպէս կանոնաւոր արտասանութեամբ, ինչպէս որ օրինակն է եղել:

2) Տօների պատմութիւնները աւանդելիս՝ ուսուցիչը կրկնել է տալիս աւուր պատշաճի սերտած հատուածները կամ աղօթքները, ինքը կարդում և բացատրում է ի լուր աշակերտաց նոյն աւուր ընթերցուածքները, ինչպէս որ հալոյի մէջ կարգուած են, և այնպիսի բացատրութիւններ է տալիս աշակերտներին, որ նոցանով մի նախապատրաստութիւն ստանան աշակերտները Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ դաւանութիւնն ու արարողութիւնները մասամբ հասկանալու համար, ինչ որ յետոյ (երկրորդ դաստան մէջ) աւելի մանրամասնութիւններով պիտի ուսանին, ցոյց տալով նոյն պատմութեանց մէջ բովան-

գալած հաւատոյ ճշմարտութիւնները և բարոյական խրատները, նոյնպէս և այն տօները, պահքերը և եկեղեցական պաշտամունքներն ու ծեսերը, որոնք նոյն տօնի յիշատակութեան համար են սահմանուած: Տօների բացատրութիւնները այն կարգով պետք է տրուին, որ միշտ առաջիկայ տօնը աշակերտների համար լուսաբանուած լինի, բայց որովհետեւ մի և նոյն տօնը՝ երեք տարուայ ընթացքում՝ երեք անգամ բացատրութեանց առիթ կը դառնայ, հասկանալի է, որ բացատրութեան գլխաւոր և հեշտ մասը սկզբում պէտք է տրուի, իսկ դժուարագոյնը՝ նախընթացի կրկնութեամբ հանդերձ՝ վերջերում: Նմանապէս և նիւթի ընդարձակութիւնը ժամանակի տեղութեանը պէտք է համեմատուի, զոր օր, տաղ շաբաթի ուսանելիքը վաղորօք պէտք է աւանդուի մեծ պատի սկզբներից, ապա թէ ոչ՝ յետոյ ուշ կը լինի և գործի լրումը չի հասնի:

Որքան որ միջոցները ներեն, դասերի ժամանակ ուսուցիչը պէտք է գործածէ քարտեզներ, պատկերներ և ուրիշ այսպիսի իրազնական նպաստիչ միջոցներ:

Դ. և Ե. Բաժանոնէս Կամ Երկրորդական դասարան.

Հին Կապառանի պարտնէնը նախ և առաջ այն պէտք է ցուցանէ, թէ ինչպէս կրկին աստուածապաշտութեան տեղի տուաւ կուսապաշտութիւնը փոքր առ փոքր, և մարդկային ազգը ինչպէս պատրաստուեցաւ Փրկչի գալստեան: Նորա մէջ ուրեմն պէտք է արտափայլի ոչ այնքան Հրէից բազմական պատմութիւնը, որքան որ հասարակ պատմութիւնը. պէտք է երեւի, թէ այն աւետումը, որով խոստացուեցաւ նախամօր հանդերձեալ ծընունդը, հետզհետէ ժամանակով աւելի և աւելի հաստատուում էր և յայտնութիւն էր ստանում Աստուծոյ ժողովրդի հանդէպ արտաքին ընթացքներում զանազան մարգարէութիւններով և նախագաղափար օրինակօք, այն պատմութիւնը զգալի պէտք է կացուցանէ, թէ ինչպէս մարդկային ազգի՝ և մանաւանդ հրէից ժողովրդեան՝ կեանքը և օրէնքները միշտ երեւան էին հանում մարդու անհուն տկարութիւնը, խոնարհութիւնը և փրկութեան կարօտութիւնը, այսինքն Փրկչի գա-

լրստեան տեհչն և ակնկալութիւնը: Ընդ նմին հին կտակարանի պատմութիւնը պէտք է սովորցնէ, թէ ինչպէս խորայնի մէջ հետզհետէ աճեց ինքնահաւանութիւնը, ամբարտաւանութիւնը, անհապորդութիւնը, արհամարհանքը դէպի օտարը և շրջապատող աշխարհը, և թէ ինչպէս արտաքին թշուառութեանց և ներքին մեծամտութեան պատճառով նոյն իսկ ակնկալած Փրկչի գալստեան գաղափարը փոխուեցաւ և Մեսիայի կամ հրէից երկրաւոր թագաւորի ակնկալութեան կերպ ստացաւ: Այս հանգամանքներով հին կտակարանի պատմութիւնը կը լուսաբանէ նոր կտակարանի կամ Աւետարանի բովանդակութիւնը, այսինքն նորը հնով կը բացատրուի:

Ապա ուրեմն Հին կտակարանից պէտք է ընտրուին աւելի այնպիսի դէպքեր, որոնք զգալի նշաններ են հանդերձիոց և որոնց մէջ պայծառ կերպով արտայայտուեցաւ ակնկալած Փրկչի մասին կազմած հաւատքը, ուր ամենից աւելի նշանակութիւն պէտք է ստանայ օրէնքի նկարագրութիւնը, որ թէպէտ իսկական կարապետ էր Քրիստոսի, բայց նեղ և սխալ մեկնութիւններ անելով ծնեց փարիսական աղանդ: Իսկ հրէից արտաքին պատմութեան մասնաւոր դէպքերը՝ միայն այնքան կորուզ են յիշատակուիլ, որքան որ կարեւոր է եղելութեանց պատմական կապը ցուցանելու համար:—Սակայն զգուշանալու է, որ Հին կտակարանի պատմութեան բուն նշանակութիւնը, ինչպէս որ վերը նկարագրուեցաւ, չը մթնանայ և չը պողուի դաստառութեան սխալ եղանակների պատճառով, եթէ զոր օր մի դէպք պատմուի, առանց խորհրդաւոր ընտրութեան և առանց վախճանական նպատակի, որպէս զի գաղափարների կապակցութիւնները երեւան գան, և յանկարծակի այսպէս վերջաբանենք, թէ «Այդ դէպքը նախագաղափար օրինակ և յարացոյց է այս կամ այն ինչ հանդերձեալ խորհրդեան», դա կ'ըլլի իրի դատարկ խօսք և անօգուտ դաս. կամ եթէ հրէից ազգի պատմութեան մի մեծ դարագլուխ շարունակ պատմուի, առանց յայտնի կացուցանելու, թէ այդքան իրար վերայ կուտակուած դէպքերը արդեօք ինչ նշանակութիւն պիտի ունենան, այն հաւատքը զօրացնելու համար, որով որ Ժողովուրդը ակըն-

կալում էր հանդերձեալ փրկութիւնը, և եթէ նոյն դարադու-
խը կնքելու մտօք մի առանձին գլուխ ևս բանանք այս խորո-
գրով՝ «հաւատալիք, վարդապետութիւնը, խորհրդաւոր օրի-
նակք և այլն», սորանով էլ ոչինչ չենք հրահանգի, այլ աշա-
կերտին կը սովորեցնենք ամենայն բան կցկցել և կարկատել,
Աշակերտը ոչ թէ բերան պէտք է սերտէ ուրիշի պատրաստի
գաղափարները, այլ իրան մատակարարած նիւթը՝ ինքը պէտք
է որոճայ և իւր ուսուցչի առաջնորդութեամբ՝ անձամբ կազմէ
իւր հայեացքները և համոզումները: Որքան որ պատմութիւնը
աւելի դէպի այն ձգտի, որ միայն իրական կեանքը և լոկ կատա-
րուած եղելութիւնները նկարագրէ, հետևապէս որքան որ
խորշէ վերացական դատողութիւններին, ոյնքան աւելի ազդու
և բեղմնաւոր կը լինի նորա ներգործութիւնը լսողի սրտի վե-
րայ: Իսկ հրէից ազգի իրական կեանքը կը նկարագրուի, եթէ
Ս. Գրքս պարտաւէտան կարգէ ճշդիւ պահպանէ, եթէ այն տեղ ա-
ռաջ պատմածները՝ մենք էլ առաջ պատմենք, և յետոյ պատ-
մածները՝ մենք էլ յետոյ պատմենք: Զոր օր. հրէայք Կարմիր
ծովը անփութեմեմ անցնելուց յետոյ՝ իրանց փրկութեան համար
օրհնեցին Աստուծոյ բայց հազիւ թէ նորա այն ժամանակ մտա-
ծելիս ինչէին մկրտութեան ազատարար նշանակութեան մասին
(Ա. Կորնթ. գլ. Ժ.). Իսկ եթէ այդպիսի մեկնութիւններ մենք
կարգում ենք Աւետարանում, չը մոռանանք և այն, թէ աւե-
տարանիւր կամ առաքելալը ում է տալիս, այդ կարգի բացառ-
ութիւնները, նա խօսում է հաւատացող և անցեալ պատ-
մութիւնը իմացող հրէայի հետ, նա հոգեւոր օրինակներով, յի-
շեցնում է գիտունի և հաւատացողի մտքի մէջ անցեալ դէպ-
քերը օրոնց որ լուսաւորում է նոր լուսով, իսկ օրինակի խոր-
հուրդը միայն այն էր, որ կատարուող դէպքը ստուերով և
քօղարկութեամբ աւելի մարդկան կարօտած և յուսացած
հանդերձեալը: Ուրեմն հարկաւոր է այնպէս պատմել և լուսա-
բանել խորհրդաւոր դէպքերը, որ լսողը նախ ոչինչ պակաս բան
չզգայ պատմութեամբ մէջ, այսինքն որ նորա լաբուած հետաքրք-
րութիւնը միամտութեամբ գոհանայ, երկրորդ՝ երբ որ խորհրդաւոր
նշան տեսնէ, խելամուտ լինի և նորա ազգեցութիւնը անկո-

բուստ պահէ իւր սրտի մէջ, մինչև որ այնուհետև անձամբ հասկանայ նորա խորհրդաւոր նշանակութիւնը, երբ որ այդպէս նախադադարուած դէպքը՝ արդէն իրականութիւն դարձած ևս յայտնուի. ուսուցչի պատմածի մէջ այնպէս պէտք է ցոլանայ նախադադարած իմաստը, ինչպէս որ իրօք բոլանդակած էր նոյն իսկ դէպքի մէջ: — Ապա կարեւոր է, որ Ս. Գրոց պատմութիւնները միշտ պահպանուին իրանց բարձր վսեմութեան վերայ, առանց մանրակրկիտ իմաստակութիւնները մէջը խառնակելու. Ս. Գրոց պատմութիւնները միայն կրօնական զգացմունք զարթեցնելու համար են, ամենայն բանաւորական խորհրդածութիւն, ամենայն ճիգ մեր տկար խելքով Աստուծոյ խորհուրդների մէջ թափանցելու, ամենայն ձգտում՝ մեր խակ չափով և խճճեղով սուրբ նահապետների վարք ու բարքը չափելու. . . . յիշահեցնի այդ զգացմունքը փոխանակ մեր ձանձրալի սրամտութիւնները փորձելու, Ս. Գրոց պատմութիւնը լսողը պէտք է միայն հոգւով տանջուի, երբ որ տանջուած է տեսնում մեծ նահատակներին, և փառաւորութիւն, երբ որ Աստուծոյ ընտրեալ մարդոց վեհ փառաւորութիւնն է տեսնում: Խելքով չը պէտք է բռնաբարուի սիրտը, որպէս զի նորա մէջ չը խեղդուին բարի զգացումները: Զոր օր. Յովսէփի՝ Յակոբ նահապետի որդւոյ պատմութեան ժամանակ պէտք է միայն նկարագրուի թէ եղբայրները Յուդայի խորհրդով նորան փաճաւեցին արծաթի համար, թէ նա տանջուեցաւ բանտի մէջ, բայց այնուհետև ինքր պատուեց իւր չարագործ եղբայրներին սովի սակալի տանջանքներից, այս պատմութեան տպաւորութիւնը չը պէտք է թուլացնել ոչ մի աւելորդ իմաստակութիւններով: — Նոյնը պէտք է ասինք և մարգարէութեանց մասին: Եթէ Գրիստոսի մասին եղած մարգարէութիւնները աշակերտներին ծանօթացնելու մտք՝ չոր ու ցամաք կերպով թուենք նոցանից գլխաւորները և պատուիրենք աշակերտներին, որ նոցացուցակը անգիր սերտեն, — անշուշտ ծածուկ կմնայ Հոգւոյն սրբոյ ներշնչութեան աստուածային զօրութիւնը, որ մարգարէութեանց մէջ կայ: Բայց ի հարկէ այլ տպաւորութիւն կը գործէ մի և նոյն մարգարէութիւնը, եթէ նոյնը յիշատակուի

համապատասխան առթիւ և իւր տեղը, այսինքն երբ որ հարկաւոր մանրամասնութիւններով նկարագրենք այն կենդանի գէպքերն ու անձինքները, որոնց եղելութեան և կենդանութեան ժամանակ որ արտասանուել է նոյնը, այդպէս աշակերտների տպաւորութիւնը գուցէ ոչ մի բանով պակաս չը լինի, քան ինչ որ զգացել են ժամանակակից հանդիսականները. նոքա խելամուտ կը լինին, թէ արդեօք ի՞նչ պէտք է նշանակեն մարգարէի խորհրդաւոր գուշակութիւնները և յանկարծ յետոյ շատ բան աւելի կը հասկանան, երբ որ նոքա սկսեն և այն գէպքերը ուսումնասիրել, որոնց վերայ որ կատարուեցաւ մարգարէութիւնը:—Նաո Օգտակար է Սրբազան պատմութեան անձանց և գէպքերի բարոյական նշանակութիւնը՝ իրատի ձեռով ազդու կացուցանել աշակերտների առաջ, սակայն հարկաւոր է, որ այս գեղեցիկ նպատակի իրագործութեան հղանակը նոյնպէս յարմար լինի: Առ հասարակ սովորութիւն է դարձել մի պատմութեան վերջը ասելու. «Ահա մի օրինակ ուղղամտութեան, բարութեան, հիւրասիրութեան, հաւատոյ, համբերութեան եւլն»: Հետը մի քանի դրուատներ կարգաւորով այդ առաքինութիւնները գովելու համար, երբեմն ևս ապացուցանելով նոյն բարութիւնների օգուտը և նշաւակելով չարութիւնները: Այս ամենը զուտ ճշմարտութիւններ են, բայց ափսոս որ ճշմարտութիւնը ևս կորցնում է իւր բարերար ազդեցութիւնը, եթէ աշակերտներին մատակարարվում է անշահ եղանակով: Խրատներ ճարտարելու, հեռելու և յետեւ ճգնախիչ հէնց այն հնարն է, որով որ ատելի և արհամարհելի է դառնում նոյն իսկ խրատը: Մինչդեռ Սրբազան պատմութեան եղելութեանց բարոյական իմաստը արդէն ինքնին փայլում է նայն իսկ եղելութեանց մէջ, և ուրեմն բաւական է միայն, որ սոքա լաւ նկարագրուին, և սոքա իրանց տպաւորութիւնը միշտ կը գործեն: Հարկաւոր է անպաճոյճ կերպով պատմել այս կամ այն անձի կենքը, քիչքա որ նա կապարտուել է, այս վախճանաւ բաւական է Բնագրի պատմութեան կարգը, ձեն ու եղանակը պահպանել, այնուհետեւ աշակերտը կը կարողանայ ինքը անձամբ կարգաւ իւր անաչառ վճիռը, լսելով իւր սրտի և խղճմտանաց

Թեւադրութիւններին, Նաթան մարգարէն ուղղակի չը նշանակեց և չը խրատեց Դաւթին, այլ կեանքից քաղած մի հասարակ գէպք պատմեց (Բ. Թագ. գլ. ԺԲ.). իսկ այսպէս դիմօք խօսելու հետեւանքը այն եղաւ, որ Դաւթի հոգու մէջ յարոյց սրտմտութեան ալեկոծութիւն չարագործի գէմ, բայց երբ որ հասկացրեց, թէ այդ չարագործը ինքը Դաւիթն է, սա ի խորոց սրտի զղջաց իւր չար արարքը. — Այսպէս էլ, տարակոյս չըկայ, թէ մանուկը արդարութեամբ կը դատէ Յակոբի վարմունքը եւ լաւութեան եւ վատութեան կողմից, երբ որ տեսնէ, թէ նորա մայրը դառնացած էր աւագ որդւոյ Նսաւի կանանցից (Մենդ. գլ. ԻԶ.), երբ որ իմանայ, թէ ծերունի կոյր հայրը, իւր որդուց խաբուելով, սարսուռ զգաց և տրտմեցաւ (գլ. ԻԵ.). Այս տեղ կարիք չը կայ, որ ուսուցիչը իւր լսողների սիրտը լցնէ արուեստակեալ զգացումներով, քանի որ ինքը եղելութիւնը այնքան գորովալից և սրտաշարժ է, որ հազար տարիներ անցնելուց յետոյ ևս՝ դարձեալ իւր ազգեցութիւնն է գործում մարդկանց վերայ:

Որպէս զի Ս. Գրոց պատմութեանց խրատը միշտ իւր բարձր վսեմութիւնը պահպանէ, ուսուցիչը պէտք է պատմելիս զգուշանայ, որ ոճիրների մանրամասն և սրտագրաւ նկարագրութիւններով չը գայթակղեցնէ մանուկների միամիտ սիրտը, նոցա չը հաղորդէ գաղափարներ՝ որ նոքա խակ մտքով կարող են ըմբռնել, չը թուլացնէ նոցա բարոյական զգացմունքը՝ որ արդէն վառուել է, չը նսեմացնէ նոցա աչքում արդար և Աստուծոյ սիրելի մարդոց սուրբ պատկերը (Յակոբ, Դաւիթ, Սողոմոն): Այդ տեսակ իրողութիւնները նա պէտք է կամ բնաւ չը յիշատակէ, կամ նոցա մասին շատանայ հարեւանցի աննարկով միայն, այլ ընդհակառակն մանկանց միտքը աւելի զբաղեցնէ բարեպաշտ մարդկանց անկեղծ զղջումներով եթէ յանձնել են, նոցա Զբօթաւանդ հաւատով և յուսով, և ստացած ողորմութիւններով ու թողութիւններով: Զոր օր. հարկ չը կայ մանուկներին պատմել Դաւիթ թագաւորի ժամանակ Աստուծոյ ձեռքով ժողովրդեան սատակումը աշխարհահամարի պատճառով (Բ. Թագ. ԻԴ, Ա, Միսց. ԻԱ.), նոքա կարող են ծուռ գա-

դավաք կաղսիւ, եթէ լսեն Աքիս մարգարէի խօսակցութիւնը Յերոբոամի հետ (Գ. Թագ. ԺԱ.) երբ որ ամենայն մանրամասնութիւններով իմանան Սաւուղ Թագաւորի ընտրութիւնը և յետոյ մերժումն Աստուծոյ երեսից, նոցա համար վտանգաւոր կարող են լինել Յովսէփի և Պէտափրէօի կնոջ, Դաւթի և Բերսաբէի, սոդոմական մեղքի, Սամիսոնի կենաց և ուրիշ այսպիսի պատմութիւնները։

Արդէն տպագրուած Ժրագիրը այնպէս է կազմուած, որ այսպիսի աւելորդ պատմութիւնները միջից խնամով հանուած են, բայց և այնպէս՝ զետուցիչը լաւ պէտք է իմանայ այն ոկրդբունքները որոնցով որ պէտք է առաջնորդուի Ժրագրի մէջ մնացած մասերում։ Մանաւանդ մեր դասագրքերը զգուշութեամբ պէտք է գործածուին, որոնցից նոյն իսկ լաւագոյնը զերծ չէ այսպիսի թերութիւններից։ Ուստի ուսուցիչը ոչ թէ բաւաքի կերպով պէտք է սովորեցնէ նոցա ամբողջութիւնը, այլ հարկաւոր քաղուածք հանել նոցանից և Ժրագրի պահանջներին ամենաճիշդ կերպով համապատասխանեցնէ նոյն այդ ընտրութիւնը։

Հին կտակարանի պատմութիւնները ուսուցանելիս՝ ոչ միայն պէտք է ընագրի պատմական կարգն ու ձեւը պահպանուի, այլ հարկաւոր է երբեմն նոյն իսկ ամբողջ հատուածներ կարդալ այն ընագրից որոնց, իմաստների և զգացմանց բարձրութիւնը՝ ուսուցիչի բանաւոր պատմութեան մէջ կորչում կամ թուանում է։ Այսպէս են օրհներգութիւնները և մարգարէների խիստ յանդիմանութիւնները։ Աստ օգտաւէտ է նմանապէս, որ աշակերտները բերան առնեն Ս. Գրքից հանած կարճ բարոյական ասացուածները, իրեն հաստատութիւն և վկայութիւն պատմութեան դէպքի բարոյական բովանդակութեան համար։ Ս. Գրոց աշխարհագրութեան հետ աշակերտները հետզհետէ պէտք է ծանօթանան՝ համապատասխան պատմութիւնները ստուանափրելիս։ Մանկանց պէտք է հարորդուին նոյնպէս և ժամանակագրական տեղեկութիւններ, բայց ի հարկէ միայն ամենակարեւորագոյն թուականները, որպէս զի մանկանց փափուկ յիշողութիւնը զուր և անօգուտ կերպով չի ծանրաբեռնուի։

ՆՈՐ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ: Ինչ որ ասուեցաւ հին կրտակարանի պատմութեանց մասին, նոյնը մեծ մասով պէտք է հասկանալ Նոր կտակարանի մասին ևս:

Եթէ Հին կտակարանը վերը նկարագրած իմաստով դասորուի, այն ժամանակ մանուկները լաւ պատրաստուած կըլինին՝ Քրիստոսի վարդապետութիւնները հասկանալու համար, այն ժամանակ զգալի կը դառնայ Աստուածածին Մարիամ կուռի օրհնութեան կենդանի զօրութիւնը, որ նա արտասանեց Ջաքարիայի տան մէջ Եղիօաբէթի առաջ (Ղուկ. Ա.) այն ժամանակ հասկանալի կը լինի փորիսեցու այն խտաշուռնչ, կարծրամիտ, անձնահաճոյ ոգին, որ ի խաչ հանեց Քրիստոսին: Հին կտակարանի պատմութիւններով մանկանց հոգու մէջ կը տպաւորուի Արարիչ և Նախախնամող Աստուծոյ պատկերը, նոքա կը բանան նա և մարդկային ողբի անկման խորութիւնը և Փրկչի հարկաւորութիւնը և միջնորդութիւնը մարդկային ազատութեան համար:—այնպէս որ աշակերտների մտքի մէջ Փրկիչը կը նկարուի նախ՝ իբրեւ շնորհք և պարգև մարդասէր Աստուծոյ, և երկրորդ՝ իբրեւ ամբողջ մարդկութեան ապաւէն և յոյս:

Այսուհետեւ ևս գաղափարները թերի կերպով չը պէտք է կազմուին: Նոր կտակարանի պատմութիւնները ոչ միայն պէտք է ծանօթացնեն Յիսուս Քրիստոսի կենաց հանգամանքները, այլ և Նորա աւետարանն ու վարդապետութիւնը, այսինքն մանուկների ուշադրութիւնը պէտք է դարձնել ոչ միայն Փրկչի աղէտալից կենաց եղելութիւնների և նորա հրաշագործութիւնների վերայ, այլ և նոքա պէտք է լաւ ծանօթութիւն ստանան Նորա առակաւոր խօսակցութեանց մասին: Մանուկները այնքան տեղեակ պէտք է լինին Քրիստոսի վարդապետութեան, որ հաստատապէս գիտենան, թէ ինքը մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսը յայտնեց մեզ իւր Աստուածային պատիւը, և թէ Քրիստոսի չարչարանքն ու մահը մի միայն հրէից ժողովրդապետների նախանձով չի բացատրուի, այլ թէ նա ինքը յօժար կամօք զօհեց իւր անձը մարդու փրկութեան համար: Նոքա պէտք է գիտենան, թէ քրիստոնէական բարոյական օրէնքը միմիայն տասնութ

բանեայ պատգամը չէ, և թէ երանութեանց պատգամները
 ասի բարոյական անտոյժածներ չեն, այլ թէ նոքա են իսկա-
 կան օրէնքներ ճշմարիտ քրիստոնէի համար: Եւ ահա Նոր
 Կտակարանի պատմութիւնները ուսումնասիրելիս՝ աշակերտը
 պէտք է անշուշտ յիշէ ուսուցչի առաջնորդութեամբ Հին կը-
 տակարանի մարգարէութիւնները և խորհրդաւոր օրինակնե-
 րը և այդպէս ըմբռնէ երկու կտակարանների կապակցութիւնը:
 Իսկ միւս ամենայն բանում Նոր կտակարանը այնպէս պէտք
 է դաս տրուի, ինչպէս որ բացատրուեցաւ Հին կտակարանի
 դասատուութիւնը:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ. Որպէս զի
 նիւթի բազմութիւնը չը շփոթէ մանկան միտքը, աշակերտը
 գլխաւորապէս մի բան պէտք է լաւ ըմբռնէ, այն է թէ ինչպէս
 քրիստոնէութիւնը, որ մի եկամուտ կրօնն էր հեթանոս հայի
 համար, հեռզհեռէ մուտք գործեց այդ ազգի մէջ, զարգացաւ
 և հաստատուեցաւ, թէ ինչպէս առաքելական Ս. եկեղեցին ան-
 կարուստ իբրեւ ժառանգութիւն հասել է մեզ՝ մեր նախորդ-
 ներից, միշտ խորշելով աւելորդ եկեղեցական վէճերից, հեր-
 ձուածներից և աղանդներից, թէ ինչպէս անկախ մայրենի
 եկեղեցին հեռզհեռէ ձեւացրեց իւր սեպհական եկեղեցական
 կազմակերպութիւնը և կառավարութիւնը:

Եւ որովհետեւ եկեղեցական պատմութիւնը և Նոր կտակա-
 րանի պատմութիւնը ծրագրով եւ բաժանման նիւթ են կազ-
 մում, բարեւոք է որ տարուայ սկզբին բոլոր դասերը նուի-
 րուեն միայն Նոր կտակարանին, և ապա թէ դասերը բաժա-
 նուին եկեղեցական պատմութիւնը սկսելու՝ իսկ Նոր կտա-
 կարանը շարունակելու համար մինչեւ տարուայ լրանալը:

**ԳՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ: Այս ուսմունքը աւան-
 դելիս՝ կրօնուսոյցը պէտք է հոգա, որ աշակերտները տարակոյս
 չունենան, թէ նոյնը գլխովին Նոր և օտար բան չէ նոցա հա-
 մար, թէ նա չէ մի ժողովածոյք վերացական կանոնների և
 հաւատոյ գաւանանքների, որոնք իբր թէ լոկ միայն բերան
 սերտելու համար են և ուրեմն ոչինչ գործնական վերբերու-
 թիւն չունին աշակերտաց անձի համար, այլ ընդհակառակ դո-**

քա մի և նոյն քրիստոնէական կանոններ են, որ Հայաստան-
եայց Ս. եկեղեցին դաւանում է, որ ամենայն հայի սրտի մէջ
աղբում և մեծին ու փոքրին առաջնորդում է, որպէս զի իւ-
րաքանչիւրը ըստ այնմ վարէ իւր բարեպաշտական կեանքը,
ինչպէս որ իրանք աշակերտներն էլ ի մանկութենէ վարժուած
և արդէն ծնողական տան մէջ ընտելացել են նոյն կեանքին,
և որ վերջապէս Սրբազան և եկեղեցական պատմութեան
դէպքերից և իմաստներից ևս միշտ մի և նոյն են սովորել և
դարձեալ սովորում են, Կրօնական տեսակէտից ի իստ կարևոր
այս ուսումը՝ իցէթէ այսուհետեւ այնպէս չոր ու ցամաք չը
թուի մանուկներին, թերեւս այնպէս վերացական և տաղտկա-
լի չը դառնայ դպրոցներում, ինչպէս որ դժբախտաբար մին-
չև այս օր նոյն ուսման արդիւնքը երեացել է, եթէ ի հարկէ
աշակերտը զգայ և իրօք համազուի, թէ իրան աւանդում են
մեր Տէր Յիսուսի և Փրկչի վարդապետութիւնը և ոչ թէ մի
նոր բան այն Փրկչի, որ իրան արդէն ծանօթ է ուսումնարա-
նի նախընթաց ժամանակներից, որի մասին շատ անգամ լսել
է և շատ բան սովորել է, և որին միշտ աղօթել է տան և
եկեղեցու մէջ:

Որպէս զի դպրոցում աւանդելի բոլոր կրօնական ուսում-
ները մի միութիւն կազմին մանկան սրտի մէջ և որպէս զի
քրիստոնէական վարդապետութեան ուսումը կենդանութիւն
աւնու նոցա մէջ, կրօնուսոյցը միշտ աշակերտին յիշեցնում է
երբեմն Սրբազան պատմութեան իրողութիւնները, երբեմն
Հայաստանեայց Ս. եկեղեցւոյ աստուածաշարութեան արարու-
ղութիւններն ու ժամասացութիւնները, որոնք որ կապ ունին
ուսումնասիրելի դաւանութեան հետ: Եւ մի և նոյն է, թէ ար-
դեօք կրօնուսոյցը դասի սկզբում կը յիշեցնէ կանխաւ ու-
սածները և այն տեղից եզրակացնելով հանել կրտայ այս կամ այն
դաւանաբանական մասը, այս կամ այն բարեպաշտական կա-
նոնը. թէ նախ և առաջ դաւանական մասը կը հաղորդէ աշա-
կերտին և ապա միայն նորան կը յիշեցնէ և այն ծանօթ իրո-
ղութիւնները Սրբազան պատմութիւնից, Ս. Գրոց վկայու-
թիւնները, աղօթքները, ժամերգութեան արարողութիւնները:

որոնցով որ հաստատվում է նայն դաւանաբանական և բարոյական ուսումը:

Աւելի ևս գրաւիչ անելու համար՝ կրօնուսոյցը աշակերտների առաջ կարգում է Ս. Գրքից այնպիսի հատուածներ, ուր որ լիակատար, պայծառ և կենդանի կերպով բացատրուած է այս կամ այն դաւանաբանական վարդապետութիւնը: Զոր օր-աշխարհքի ստեղծագործութիւնը պատմելիս, նա կարգում է (հարկաւ բացատրութեամբ) ՃԳ. սաղմոսը, իսկ Աստուծոյ ամենաբարութիւնը ուսուցանելիս՝ Ա. սաղմոսը: Առ կորնթացիս առաջին թղթոյն ԺԵ. գլուխը մօնուկներին կը լուսարանէ մեռելոց յարութեան վարդապետութիւնը և ցոյց կուտայ այդ դաւանութեան կապակցութիւնը Քրիստոսի յարութեան հաւատոյ հետ: Նայն թղթի ԺԳ. գլուխը նոցա կը բացատրէ այն ուսումը, որ խօսում է սիրոյ նշանակութեան մասին քրիստոնէի կենաց համար:

Դատաւարութեան եղանակը ըստ ամենայնի հրահանգիչ պէտք է լինի, այսինքն պէտք է կազմուած լինի ուղեցոյց և առաջնորդող հարցումներից, որոնց պատճառով բոլոր աշակերտները պէտք է մասնակցեն ուսումնասիրութեան ենթակայ խնդրի լուծման մէջ: Բայց հրահանգիչ հարցմանց ուսումը չբաւէտ է շփոթել հին հարցուպատասխանի ձևի հետ, որ ճշգնում է հաւանեցուցանել, երբ որ պատասխանողի միտքը գեռ ևս հաւանութեան չէ հաճել: մանաւանդ չը պէտք է շփոթել այնպիսի հարցմանց հետ, որոնք նախընթաց հարցումներից անկախ գոյով նոցա հետ ոչինչ տրամաբանական կապ չեն ունենում: Քանի որ հարցուպատասխանական (կատիչիտական) ձևը պատճառ է դառնում հարցերն ու պատրաստի պատասխանները անիմաստաբար անգիր անելու և աշակերտներին սովորեցնում է լոկ անկապ մտքեր արտասանելու: կրօնուսոյցը պէտք է աշակերտներից պահանջէ, որ նոքա միշտ ոճով և կապակցած պատասխաններ տան:

ԿԱՐԳ ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ: Այս հրահանգութիւնը իւր գործնական նշանակութեամբ պէտք է նկատուի: Կրօնուսոյցը չը պէտք է մոռանայ, որ այս հրահանգութիւնը աւանդում է

փոքրիկ մանուկներին, որոնցից մեծ մասը շատ շուտ պէտք է բուրդովին թողնէ գայրոցական նստարանը: Նա ուրեմն աւանգում է այնպիսիներին, որոնք որ խիստ կարօտ են փոքր ինչ հասկանալ եկեղեցական կարգերը, որպէս զի մտադրութեամբ ժամ յաճախող և եկեղեցասէր լինին: Մանուկը առ նուազը լաւ ծանօթ պէտք է լինի Ժաֆաբէի (նոյնպէս տօնացուցի և օրացոյցի) բովանդակութեան հետ և գիտէնայ նորա գործածութիւնը, իսկ այս նպատակի համար օգտաւէտ է ինկատի ունենալ, մինչև անգամ աշակերտի ձեռքին տալ, «Աղօթագիրք ըստ ժամակարգութեան Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ, Յ. Ք. Մկրեանի հրատարակութիւն», որոյ աւելի համառօտութիւնն է է «Աղօթագիրք պատկերազարդ ըստ ժամակարգութեան երանուշնորհ հայրապետաց Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ Կ. Պօլիս»:

Պատարագի և ուրիշ արարողութեանց խորհուրդը այն չափով պէտք է բացատրուի և մեկնուի, որքան որ խորհուրդը պարզ երևում է համապատասխան երգերի, աղօթքների, աւետարանի ընթերցումների, շարականների և արարողութիւնների յաջորդութիւններից և նոցա միաւորութիւններից: Հայաստանեայց աստուածապաշտութեան արարողութիւնները և ծեսերը մեզ յիշեցնում են Քրիստոսի տնօրէնութիւնը, այս խորհուրդը պէտք է հասկանան մանուկները՝ գլխաւոր և ամենաէական բացատրութիւնները ստանալով: — Եկեղեցւոյ շինուածոյ մասանց, զարդարանքների և զգեստների մասին տեղեկութիւնները այս տեղ ևս պէտք է մատակարարուին, եթէ առաջուանից պակասներ է մնացել:

Դասերը պէտք է այնպէս կարգաւորուին, որ միշտ աշակերտները առաջիկայ կիրակի կամ տօն աւուր լերաբերեալ արարողութեանց և ժամերգութեանց պարզաբանութիւնը՝ կանխաւ լսեն ուսուցչից և այնպէս պատրաստուին ժամ գնալու:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԾԱՆՕԹ. Թէ կրօնի ուսման բեղմնաւորութիւնը որքան կախուած է նոյն իսկ կրօնուսոյցի անձնաւորութիւնից, այս յայտնի է: Եթէ աշակերտի մէջ նկատուի կեղծ բա-

րեպաշտութիւն, անխորականութիւն, կրօնական հանգամանքների նկատմամբ կամ անտարբերութիւն, այդ ապացոյց է, թէ նա ինչ ծառի պտուղ է: Մանկանց ջերմեռանդութիւնը սնանկում է իւրեանց ուսուցչի սրտաբուխ և հոգեշունչ դասերով, ուր որ խօսում է ուսուցչի սիրտը և ոչ թէ բերանը:

Բնաւ ցանկալի չէ, որ մանուկները սովորեն շատ՝ բայց ձանձրութեամբ. նոցա համար կրօնի դասերը բարեպաշտական ժամեր պիտի լինին. նոքա այդ ժամանակ պէտք է ոգեւորուին, զուարթանան, և ուրեմն երբէք դասը այն տեղ չը պէտք է հասնի, որ յոգնեցնէ նոցա մատաղ միտքը և նոցա վերայ ոյժերից վեր աշխատութիւն բարձէ:

Ասացինք, թէ կրօնը ուրիշ ուսմունքների կարգում տարբեր դիրք պէտք է բռնէ. բայց այս դիրքը ոչ թէ տրտաքին նախապատուութեան մէջ պէտք է երևի, այլ իրական հանգամանքներով: Ուրիշ ուսմունքների համար աշակերտը տան մէջ ամենայն օր պատրաստում է հետեւեալ օրուայ դասերը, իւր պատասխանների համար թուանշաններ կամ մրցանակ է ստանում, այդ թուանշանների ընդհանուր գումարին նայելով՝ հարցաքննելու իրաւունք է ստանում, և վերջապէս գալիս է քննութեան, որ այն տեղ որոշուի նորա բախտի վիճակը: Եթէ աշակերտը կրօնի դասերի ժամանակ էլ այսպէս վհատած և ունայնախոյզ լինի, եթէ այն տեղից էլ մի և նոյն երկիւղներ վառաակէ, նորա համար կրօնը միայն բերան ոերտելու առարկայ կը դառնայ: Որպէս զի կրօնական ուսումը բարձրահայ, նա պէտք է կրօնական խորհուրդ դառնայ, աշակերտը փորձով պէտք է տեսնէ, թէ այն դասերում նորա յանգիման կանգնած է իւր հոգեւոր հայրը, աստուածային բանի և եկեղեցւոյ վարդապետը. այն ժամանակ նա չի ձգտի միայն բերան քաղելու, իսկ կրօնուսոյցը նորա համար հասարակ ուսուցիչ չի լինի: